

100 éves a frankfurti iskola

Absztraktok

Beck Tamás: Az akárki ezer arca	2
Blandl Borbála: A transzcendentálpragmatika és a történelemfilozófia lehetősége: Apel, Kant és Gadamer	2
Csányi Gergely: Marcuse a szexualitásról, Foucault a szexualitásról, de leginkább Foucault Marcusról.	3
Császár Andrea Mária: A benjamini örökség polémiái – Gondolatok a történelem problémájáról Hannah Arendt, Theodor W. Adorno és Max Horkheimer nyomán	3
Czétány György: Az immanens kritika problémája Benjaminnál és Adornonál.....	4
Daradics Boglárka: A dráma illetve a regény fogalmainak vizsgálata Benjaminnál és Lukácsnál	4
Havrancsik Dániel: Habermas funkcionalizmusa	5
Hidas Zoltán: A szimbolikus világ szerkezetváltozása (Jürgen Habermas történelemfilozófiájáról)	5
Hollós Levente: Identitás és fogalom problémája Adorno <i>Negatív dialektikájában</i>	5
Horváth Péter: A nagyvárosi tömeg reprezentációi Walter Benjamin-nál	6
Kiss Lajos András: Habermas-kritikák – jobbról/balról	6
Kráncz Bence: Gró Lajos, az első „szocialista filmkritikus” Magyarországon	7
Manzenreiter Gabriella: Kiszámítható műalkotás	7
Markovics Márton: A szociális dominancia és kapcsolódó elméleteinek bemutatása.....	8
Marosán Bence: A szocializmus problémája a frankfurti iskolán belül és Axel Honneth szocializmus-konceptiója.....	9
Pál Eszter: Horkheimerék Amerikában	9
Pócsi Orsolya: Fantom-tekintélyelvűség a családban	9
Rácz Márk: Gondolatok az 1989 előtti marxizmus-leninizmus oktatásról, mint a totalitárius rendszerek társadalmi kiépülését lehetővé tévő eszközről.....	10
Rényi Ágnes: A tömegmédia kritikájától a közösségi platformok kritikájáig. Habermas nyilvánosságelméletének változásai (1962-2022)	10
Sik Domonkos: Társadalmi patológia – fogalmi dilemmák és revitalizálási kísérletek.....	11
Szabari Vera: A frankfurti iskola gondolkodóinak értelmiségképe és ennek lehetséges jelenkori értelmezése	11
Szilágyi Gál Mihály: A közszolgálati étosz halála – Néhány kortárs reflexió a kultúripar problémára ...	12
Veres Ábel: Karl Barth teológiája és a kritikai elmélet kapcsolata.....	13
Weiss János: A Frankfurti Iskola története és történetírása.....	13

Beck Tamás

ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskola

Az „akárki” ezer arca

Rövid előadásomban az egy évszázaddal ezelőtt megalapított Frankfurti Iskola szellemisége előtt tisztelve vállaltan kultúrkritikai kontextusba helyezek egy eredetileg lételméleti terminust, hogy a szóban forgó ontológiai fogalom társadalomtudományi, illetve szellemtörténeti relevanciájával kapcsolatban vonjak le következtetéseket.

Martin Heidegger fiatalkori főművében, a *Lét és időben* kulcsszerepet kap az „akárki” (*das Man*), mint egzisztenciálé. A heideggeri fundamentálonológiában az „akárki” az egyetlen konkrét személlyel sem azonosítható közfelfogást jelöli, mely különböző halálelfedési stratégiák révén elrejtí a jelenvalólét (*Dasein*), vagyis az egyes ember elől önnön végességét. Az „akárki” ezzel eléri, hogy nyugodtak legyünk a halál felől, megóv bennünket az egzisztenciális szorongástól. Együttal megakadályozza, hogy autentikus módon viszonyuljunk saját végességünkhöz.

Az előadás során e heideggeri „akárki” kifejezettségének és társadalmi funkciójának változásait szeretném röviden végigkövetni a történelem folyamán. E folyamat leírása során elkerülhetetlenül alkalmaznom kell Michel Foucault diskurzus-elméletét, mivel egy adott historikus korszakban uralkodó beszédmód, valamint a Heidegger által leírt közfelfogás között lényegi azonosságot vélek felfedezni. Különös figyelmet szentelek a kereszténységet államvallássá tevő Nagy Konstantin fellépésével kezdődő érának, amelyben az „akárki” mintegy előbújik elrejtettségéből, s intézményes formát ölt, szerepe pedig kiterjed a társadalmi nyugalom erőszakkal való kikényszerítésére a hatalmat gyakorlók szándékai szerint. Ezt a másfél évezredes korszakot a felvilágosodás beköszöntével az „akárki” újabb alakváltozása követi: John Stuart Mill észrevétele szerint létrejön a közvélekedés máig tartó diktatúrája, mely új formában fenyegeti az egyén szellemi integritását.

Előadásom célja elsősorban az, hogy a Frankfurti Iskola diszciplináris sokszínűségét felidézve rámutassak a különböző tudományterületek, illetve résztudományok egymással való szoros összefüggésére, mely adott esetben lehetővé teszi akár egy lételméleti fogalom társadalomtudományi alkalmazását is.

*

Blandl Borbála

Wesley János Lelkészképző Főiskola

A transzcendentálpragmatika és a történelemfilozófia lehetősége:

Apel, Kant és Gadamer

Előadásomban három lépésben vizsgálom meg az apeli univerzális etika lehetséges történelemfilozófiához való viszonyát. Elsőként Apel azon elemzéseire támaszkodom, amelyekben (az első filozófia harmadik paradigmájának keretei között kifejtett gyakorlati filozófia megalapozásaként) a kanti morálfilozófia átalakítását végzi el. Ennek során (a globális felelősségetikára való igény megalapozásának kifejtésén túl) az etika kontingenciaigényével való számvetésére koncentrálok, amely megnyilvánul Apel Gadamer-kritikájában is (ld: *Regulatív eszmék vahgy igazság-történés? Kísérlet Gadamer koncepciójának rekonstrukciójára, avagy az érvényes megértés lehetőség-feltételeire vonatkozó kérdés felvetése*, 1988.) Végül Apel egy kései, Kant *Örök béke* c. szövegét elemző írásából kiindulva a tényleges kanti történelemfilozófia rekonstrukciójának kapcsán a normatív történelemfilozófia gyakorlati lehetőségeivel vetünk számot, megmaradva a filozófiatörténet keretei között.

*

**Marcuse a szexualitásról, Foucault a szexualitásról, de
leginkább Foucault Marcuséről**

Egy figyelemre méltó retorikai fogás kíséri végig *A szexualitás történetének* első kötetét: a könyv retorikai sarokpontja a „represszió hipotézisének cáfolata”, de szinte végig homályban marad, hogy Foucault pontosan *kivel* vagy *kikkel* vitatkozik. Egyértelműen három név merül fel mint látható vagy láthatatlan vitapartner: Freud, Reich és Marcuse. Freud neve tizenkettőszor szerepel a könyvben és számtalan egyértelmű utalás szerepel a jól ismert freudi koncepciókra. Foucault igen expliciten tisztázza saját viszonyát Freudhoz és Freud szerepét *a szexualitás történetében*. De a munkaerőre és az osztályra vonatkozó kijelentések sokkal inkább a freudomarxistákkal vitatkoznak, mivel Freud számára a represszió csak annyiban a társadalomstruktúra kérdése, amennyiben a művelt rétegek a civilizációs folyamat indikátorai. Reich neve összesen háromszor jelenik meg a kötetben. Egyszer egy gunyoros megjegyzésként, kétszer egy-egy rövid utalás erejéig. De amikor Foucault amellett érvel, hogy a szexualitás szabályozása nem elsősorban annak része, ahogy az uralkodó osztályok kizsákmányolják a kizsákmányolt osztályokat, sokkal inkább Marcusével vitatkozik. Az az érvelés, hogy a libidó elidegenedett munkerővé szublimálása a kizsákmányolás előfeltétele, sokkal inkább Marcuse narratívája, mint Reiché – noha Marcuse neve egyszer sem szerepel a kötetben.

Az előadásban amellett érvelek, hogy ugyan az 1970-es évekre, mikor az 1960-as évek végi globális mozgalmi hullám és vele a nyugat-európai és észak-amerikai diáklázadások közvetlen hatása is elmúlt, a különböző reformmarxista irányzatok (a freudomarxizmus mellett Althusser vagy Lefebvre) intellektuális domináns pozíciója is véget ért. Foucault azonban, amikor elkezdte megírni az eredetileg hatkötetesre tervezett szexualitástörténeti sorozatát, először az 1968-as diákoknak intellektuális referenciapontként szolgáló freudomarxistákkal kívánt „leszámolni”. De a Marcuséval való intellektuális leszámolást a sorozat első kötetében elmismásolja. A Marcuse szexualitástörténetével szembeni következtetlenség és felületesség pedig súlyos vakfoltokat hagy Foucault szexualitástörténetében.

Az előadásban bemutatom Marcuse szexualitástörténetét, majd Foucault-ét, azt, hogy Foucault hogy kritizálta és hogy helyezkedett szembe a „represszió hipotézisével”, végül azokat a pontokat, amelyekben Foucault nem néz szembe a „represszió hipotézise” legkiforrottabb teoretikusának, Marcusének a tényleges érveivel és ezért végül Foucault szexualitástörténete az, ami könnyűnek találtatik.

*

**A benjamini örökség polémiái – Gondolatok a történelem szerepéről
Hannah Arendt, Theodor W. Adorno és Max Horkheimer nyomán**

Előadásom Walter Benjamin történelemkoncepciójának utóéletét vizsgálja, egyrészt Hannah Arendt, másrészt Theodor W. Adorno és Max Horkheimer elgondolásai nyomán. E tárgykör egyúttal két – általában egymással ritkán harmonizáló – hagyomány összevetését is magába foglalja: egyfelől az Arendt által is képviselt egzisztenciálfilozófiai-fenomenológiai gondolkodást, másfelől pedig a „frankfurti iskola” fontos elméleti alapját képező kritikai elmélet korszakalkotó művének, a Horkheimer és Adorno által közösen írt *A felvilágosodás dialektikájának* (1944/47) történelemfelfogását.

Az összevetés célja annak vizsgálata, hogy miként használja fel mind Arendt, mind a Horkheimer-Adorno szerzőpáros Benjamin történelemkoncepcióját saját filozófiai gondolatmenetük kifejtésére. E közös alap ugyanis teljesen más fordulatot vesz a tézisek egymástól igencsak különböző aspektusainak kiemelésével. Míg Benjamin történeti megismeréssel kapcsolatos elgondolásai Arendt történetírói meggyőződésére vannak nagy hatással, valamint a narráció és történetmesélés szerepének filozófiai felértékelésében játszanak meghatározó szerepet; addig *A felvilágosodás dialektikájának* alap gondolata

– szintén Benjamin nyomán – egy nagyszabású civilizációkritikát, egy negativisztikus történelemfilozófiai koncepció kereteit vázolja fel. Ez utóbbit sokszor az életrajzi olvasatokból kiindulva a fasizmus megtapasztalásával és az emigrációs élmények okozta traumákkal magyarázzák. Amennyiben viszont ezt a megállapítást elfogadjuk, nem lesz egyértelmű, hogy Arendt – lévén ugyanazzal a közös léttapasztalattal és emigráció élményekkel rendelkezett, mint Adornó és Horkheimer – miért egy másik utat választ ennek megközelítéséhez, akár „a történelem angyala” messianisztikus benjamini tézisének továbbélésére *A totalitarizmus gyökerei* (1951) című művében, vagy az *On the Violence* (1969) című írásának erőszak-koncepciójára gondolva.

Kérdésfeltevéseim így arra irányulnak, hogy milyen teoretikus okok állnak e feltételezhetően kétféle értelmezés háttérében, mi jellemzi ezt a polemizáló viszonyt, és milyen további lehetőségeket nyitnak a filozófiai és politikai gondolkodás számára?

*

Czétány György

A Tan Kapuja Buddhista Főiskola

Az immanens kritika problémája Benjaminnál és Adornónál

Az immanens kritika az általános meghatározás szerint olyan bírálat, melynek mércéjét tárgya adja. Ennek funkciója lehet kizárólag az, hogy rámutasson tárgya meghatározásának vagy az azt alátámasztó érveknek az érvénytelenségére. Ugyanakkor ezen túlmenően lehet az is, hogy tárgyából kiindulva olyan eredményre jusson, amelyet amannak nem sikerült elérnie. A továbbiakban immanens kritikán ez utóbbit értem.

Az immanens kritika gyakorlata egészen a szókratészi dialógusokig visszavezethető. Ám épp ilyen régi a vele szemben tanúsított szkepszis, mely szerint ami magát immanens kritikának nevezi, valójában nagyon is külső, irányított bírálata tárgyának, és épp ezt igyekszik önmaga és mások elől is elfedni. Érdemes ezért alaposabban megvizsgálni, vajon az önmagukra immanens kritikaként tekintő koncepciók valóban – ahogy azt magukról állítják – semmit sem tesznek hozzá ahhoz a kritériumhoz, amely alapján a kritikát megfogalmazzák. Érdemes elemezni, milyen különböző stratégiákat alkalmaznak ennek megvalósítására. Az immanens kritika lehetőségével kapcsolatos gondolatokat a Frankfurti Iskola körének két szerzőjénél, Benjaminnál és Adornónál is találunk. Ezért a következőkben, az immanens kritika hegeli koncepciójának bevezető problematizálása után, a két említett szerzőnek az immanens kritikáról alkotott fogalmát és az azzal kapcsolatos problémákat vizsgálom meg. Mint látni fogjuk, mindezek alapján az előadás végére kieleződik a kérdés: Lehetséges-e egyáltalán immanens kritika?

*

Daradics Boglárka

Pécsi Tudományegyetem, Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola

A dráma illetve a regény fogalmainak vizsgálata Benjaminnál és Lukácsnál

Előadásomban Walter Benjamin és a fiatal Lukács György *regény*-, illetve *dráma* fogalmainak összehasonlító elemzését kísérem meg elvégezni. E munka fókuszában Benjamin *A német szomorújáték eredete* című habilitációs dolgozata áll, amelyet Lukács *A tragédia metafizikája*, illetve *A regény elmélete* című műveinek tükrében vizsgálom. Célom egyfelől, hogy a dráma és a regény fogalmainak alaposabb analizálásából kiindulva bontsam ki, s mutassam be Benjamin Szomorújáték-koncepcióját; másfelől pedig, hogy megvizsgáljam, s koherens képet nyújtsak arról, hogy a *Trauerspiel*-esszé esetén milyen típusú és karakterű – potenciálisan – Lukácsnak tulajdonítható hatások mutathatók ki a fentebb említett művek vonatkozásában. Meglátásom szerint ugyanis, a két szerző fogalomhasználatában számos nem elhanyagolható hasonlóság figyelhető meg. Annak ellenére, hogy Benjamin expliciten nem hivatkozik Lukács regényelméletére, mégis úgy gondolom, hogy a szóban forgó művek –

fogalomkészleteik mellett – koncepciójukban szintén nagyrészt rokoníthatók egymással, s a köztük húzódó gondolati hasonlóság megalapozottan állítható és bizonyítható. A vizsgált szerzők közti fogalmi (és elvi) konvergencia feltérképezése pedig úgy vélem, mindkettőjük életművének vizsgálata szempontjából fontos – nem pusztán hatástörténeti – adalékokkal szolgálhat.

*

Havrancsik Dániel

ELTE TÁTK, Társadalomelmélet Tanszék

Habermas funkcionalizmusa

Mint ismeretes, Jürgen Habermas munkásságában meghatározó jelentőséget játszott a rendszerelméleti orientációjú funkcionalista szociológiaelmélettel való dialógus – a Niklas Luhmann-nal folytatott terjedelmes polémia és a rendszerintegráció problematikájának Talcott Parsons nyomán megvalósított áttekintése világosan szemlélteti ezt. Ahhoz, hogy pontosan értsük azt, hogy milyen szerepet játszanak a funkcionalista hagyományból származó gondolatok Habermas argumentációjában, és hogy általában véve helyesen értékelhessük Habermas és a funkcionalizmus kapcsolatát, szükséges, hogy túllépjünk azon a sietős értékelésen, mely megismerésérdekeik különbségét hangsúlyozva a két fél viszonyát antagonisztikus ellentétként ábrázolja. Csak egy a normatív dimenzió abszolutizálását elkerülő metaelméleti beállításból szemlélve mutatkozik meg a *kritikai társadalomelmélet* és a *szisztematikus szociológiaelmélet* tényleges relációja, melynek ismerete szükséges ahhoz, hogy Habermas egyedülálló teljesítményét érvényesen értékelhessük és megfelelőképpen méltányolhassuk. Az előadás elsősorban a Luhmann-nal közösen jegyzett vitakötetben, a *Legitimációs problémák a későkapitalizmusban*, és *A kommunikatív cselekvés elméletében* foglaltak alapján tesz kísérletet a szóban forgó kérdés tisztázására.

*

Hidas Zoltán

PPKE BTK, Elméleti és Történeti Szociológia Tanszék

A szimbolikus világ szerkezetváltozása (Jürgen Habermas történelemfilozófiájáról)

*

Hollós Levente

ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskola

Identitás és fogalom problémája Adorno *Negatív dialektikájában*

Az előadásban Adorno metodológiai főműve, a *Negatív dialektika* alapján kísérlem meg azt a kérdést megválaszolni, hogy mi okból került az identitás (és nemidentitás) fogalma, illetve a fogalom fogalom általi meghaladásának programja a kritikai elmélet fókuszába. Ehhez kezdésként Adorno természettörténet-koncepciójára térnék ki. A természettörténet mintegy „külső” perspektívaként konstruálandó meg, ahonnan az ismeretelmélet „belső” perspektívája – és ekképp az identitás fogalma – ártérmezhetővé válik. E gondolatmenet kísérletet tesz az identitás-fogalom „megfoghatóbbá” tételére. Az identitás Adorno szerint – még ha nem is redukálható rá – az uralom lényegi, képletszerűen tömör összefoglalása. Kritikája tehát természetesen az uralom kritikája. Ugyanakkor a kritikai elmélet szerint az identitás – mint minden más – történeti, nem pedig az idő felett álló, örök kategória. Akárcsak a fogalmiság, a gondolkodás, és a társadalmi lét, maga is keletkezett. Az előadás második része azzal foglalkozna, hogy a kritikai elmélet szerint a gondolkodás általánossága és a társadalmi „általános” – a társadalmi rend, normativitás és racionalitás – szétválaszthatatlanul összefonódik. Már a klasszikus filozófia belátása, hogy az általános nélkül nem volna elképzelhető, nem jöhetne létre a különös sem.

Ami azt jelenti, hogy az általános mozzanatai – az identitás és a fogalmak – nélkül eltűnne a tudatos tapasztalat, úgymond „szétesne”. Összezseng ezzel a társadalomelméleti tézis: az individuáció társadalmi produktum, az általánosság teszi lehetővé, engedi meg és hozza létre. Ez ugyanakkor a negatív dialektika szerint a történelmi folyamatban mindmáig az általánosság primátusa alatt történik. Ekképp az individuumok maguk, akárcsak mindenkorai individuális tapasztalataik, az általánosság túlhatalma alatt állnak, amint hogy inkább egy társadalmi funkcionális összefüggés elemei, és kevésbé a társadalmi lét tudatos alakítói. Végül az előadás megpróbálja értelmezni, hogy az általánosság primátusa Adorno szerint miért szükségszerűen kizáró és a különőség felett uralkodó, vagyis hierarchikus struktúra, amelyet identitás és fogalom elkerülhetetlenül közvetítenek. Így tennék kísérletet annak érthetővé tételére, hogy a negatív dialektika értelmében miért áll a filozófia – talán lehetetlen – feladata abban, hogy a fogalmat a fogalom (gondolkodás, reflexió) által meghaladja.

*

Horváth Péter

ELTE BTK Filozófia Doktori Program

A nagyvárosi tömeg reprezentációi Walter Benjamin-nál

A metropoliszok megjelenésével együtt a nagyvárosi tömeg mint társadalmi jelenség Walter Benjamin vizsgálódásainak is fontos elméleti tárgyát képezte. Munkáiban a tömeg különböző reprezentációit vázolta fel, a tervezett előadás ezek bemutatására és értelmezésére tesz kísérletet. Benjamin egyén és közösség eltérő viszonya mentén világosan megkülönböztette egymástól a Victor Hugo-nál jelentkező, a szellemvilághoz kapcsolódó tömegletet (Massendasein) és a Baudelaire költeményeiben ábrázolt népsokaságot (Volksmenge). A modern nagyvárosi tömegnek az árukapitalizmus korában végbemenő kialakulását a tömegesedés (Massierung) kifejezéssel írta le, s a piacon az árunak a vevőközönségre gyakorolt hatásából vezette le. De az eltömegesedésben (Massierung) látta a mozinak, a kritikus és a műélvező magatartást egyesítő legfontosabb művészi hatását is. A *Párizsi levél* (1936) című szövegében a fasiszta esztétika tárgyaként leigázott tömeget a monumentális műalkotások anyagként felhasznált emberanyag (Massenmaterial) fogalmával jellemezte. A Benjamin-kutatások egyik fontos szereplőjeként jelenik meg a kószáló, akinek a tömeggel való mámoros kontaktusát a beleérzés (einfühlen) határozza meg.

Az előadásban az itt jelzett tömegreprezentációkról adott Benjamin-elemzéseket venném sorra és mutatnám be őket részletesen.

*

Kiss Lajos András

Nyíregyházi Egyetem

Habermas-kritikák – jobbról/balról

Közismert, hogy Jürgen Habermas a *Tényszerűség és érvényesség* című könyve megjelenése óta elsőrendű ambíciójának tekintette a nyugati jogállamiság régóta vitatott kérdésnek megoldását: miként lehet egymással kibékíteni, illetve összhangba hozni a népszuverenitás abszolút demokratikus értékét (azaz a nemzetállami törvények uralmát) és az emberi jogok univerzális védelmét. Habermas nem tekinti egymással ellentmondásban lévőnek ezt a két elvet, hiszen a liberális demokráciáknak maguknak is univerzális értékeken kell alapulniuk, amelyek érvényességét a jogállam demokratikus intézményei garantálják. Ugyanakkor ennek a „harmonizáló egyensúlynak” ára van: az az állítás, hogy az általános emberi jogokra olyan faktumként kell tekintenünk, aminek „nincsen alternatívája” számos jobboldali (konzervatív) és baloldali (marxista, illetve gramscianus) szerzőben ellenérzéseket váltott ki. A jobboldali Frank Furedi és a „felvilágosult konzervatív” Egon Flaig úgy látják, hogy Habermas – a nomokrácia bűvöletéve esve – olyan előre programozott társadalomban gondolkodik, amelyben a politikai döntések pusztán jogtechnikai kérdésekké silányulnak. Mind az imént említett jobboldali

szerzők, mind pedig a baloldali Chantal Mouffe, gyakran hivatkoznak Ernst-Wolfgang Böckenförde elhíresült kijelentésére, miszerint a „jogállamot már nem lehet a jog eszközeivel igazolni”, illetve: minden működőképes demokráciának bizonyos kulturális homogenitásra van szüksége ahhoz, hogy biztosítani tudja a politikai szabadság érvényesülését. Habermas, mondják az említett szerzők, a *démoszt* arctalan *lakosságtömegre* cserélte le. Mouffe elsősorban a habermasi „antipolitika” problematikus oldalát emeli ki. A belga filozófus úgy gondolja, hogy a politikai küzdelem agonális jellege szinte teljesen eltűnik a Habermas-féle politikafilozófiai eszményben, és a valódi összeütközéseket „a vitatkozunk egy kicsit, s aztán úgylis megegyezünk” aszeptikus látszatpolitizálása váltja fel. Az előadás igyekszik – a lehetőségekhez képest – a vitatkozó felek álláspontjait elfogulatlanul bemutatni.

*

Kráncz Bence

ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet

Gró Lajos, az „első szocialista filmkritikus” Magyarországon

A marxista filmkritika eredendően normatív esztétika, az egymással összefonódó politikai és esztétikai irányelvek rendszerét pedig a filmkritikában a frankfurti iskola köréhez tartozó Siegfried Kracauer fejtette ki a legalaposabban. Kracauer 1924 és 1932 között a Frankfurter Zeitung filmkritikusaként dolgozott. Ekkor dolgozta ki azt az analitikus filmkritikai nyelvet, amely egy-egy film társadalmi funkcióit, hatásait tárja fel és leplezi le. 1932-ben publikált, a filmkritikus feladatairól írott programadó cikke a német nyelvterületen kívül is elterjedt és komoly hatást gyakorolt a fiatal kritikusokra. Kracauer nézete szerint minden valamirevaló filmkritikusnak a filmek társadalmi funkcióit kell feltárnia. A filmek társadalmi jelentősége ugyanis akkor is nagy – sőt, sokszor akkor hatalmas igazán –, ha a film egyébként gyenge, művészileg érdektelen. A filmkritikusnak viszont a főszereplő filmek vizsgálata alapján kell következtetnie a társadalmi mozgásokra, jelenségekre; a filmek hamis álvalóságát a társadalmi valósággal kell ütköztetnie, hogy megmutassa, az előbbi milyen mértékben hamisítja meg az utóbbit. A kritikus ezzel az eszközzel küzd a filmek elnyomó ideológiája ellen, tehát csak annyiban filmkritikus, amennyiben a társadalom kritikusa.

A kracaueri tézis szellemében ekkor már Magyarországon is jelentek meg filmkritikák. Az előadás a későbbi recepcióban marxistának és szocialistának is nevezett filmkritikai nyelv koncepciózus magyarországi meghonosításának kísérletét, Gró Lajos filmkritikusi életművét mutatja be. Arra a kérdésre keresem a választ, létrehozott-e autonóm kritikai nyelvet a filmkritikai zömét az 1920-as évek második felében, a Népszavában közlő szerző. Ennek megválaszolásához Gró kritikáit összehasonlítom a korszak más jelentős baloldali szerzőinek filmes szövegeivel, így Balázs Béla, Hevesy Iván, Kállai Ernő, Kassák Lajos és Bálint György néhány, azonos filmről vagy azonos alkotóról szóló cikkével.

*

Manzenreiter Gabriella

PTE / DI FDI

Kiszámítható műalkotás

A Frankfurter Egyetem 100 éve alapított Társadalomkutató Intézetének (Institut für Sozialforschung) képviselői, Max Horkheimer és Theodor W. Adorno irányításával a „Frankfurter Schule” (frankfurti iskola) tudományos-filozófiai mozgalommá vált. A frankfurti iskola gondolkodói elsőként tettek kísérletet olyan elméletek alkotására, amelyek a modern tömegmédia társadalomra gyakorolt hatását vizsgálták. A „kultúripar” kifejezést Horkheimer és Adorno alkották meg a tömegmédia kollektív működésének elemzése során, amellyel a technológia által közvetített médiumok társadalmi befolyását kritizálták a modern tömegkultúrában.

1100 Jahre Institut für Sozialforschung, 2023.01.04. Frankfurt (swr.de/swr2) utolsó elérés ideje: 2023.09.25. <https://www.swr.de/swr2/leben-und-gesellschaft/100-jahre-institut-fuer-sozialforschung-wir-koennten-viel-freier-sein-aber-begeben-uns-selbst-unter-zwangsverhaeltnisse-100.html>

Walter Benjamin is hasonlóan gondolkodott a technológiai változások hatásáról. Amellett érvelt, hogy a technológia művészeti befolyása az emberi percepcióra is hatással van, ami új alkotói folyamatokat, változó befogadói módokat, attitűdöket és kulturális változásokat eredményez. Benjamin első között vizsgálta a technológia művészetre gyakorolt hatását, a művészet létrehozásának módjait a század elején. Esszéje, amely e problematikára épül, - Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit (A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában) címmel jelent meg 1936-ban.

Benjamin 20. századi kritikus gondolkodása, művészetre és kultúrára gyakorolt hatása meghatározta a művészet természetéről való gondolkodást, amely ma is hozzájárul a modern esztétikai, művészetelméleti, irodalomelméleti kérdések vizsgálatához. Az olyan fogalmak, mint autenticitás, „aura” (Benjamin) a digitális, adatalapú művek korában a kortárs művészet szerepének, természetének, hatásának kérdésköréhez kiindulópontként szolgálnak.

Előadásom célja a benjamin elmélet alapján bemutatni, hogyan vált a művészi gyakorlat szerves részévé a technológiai reprodukálhatóság, továbbá elemezni annak kulturális hatásait, amely alapul szolgálhat a művészeti szcénában, kulturális iparban ma zajló jelenségekről, a 21. századi automatizált művészeti folyamatok hatásának, a művész és befogadó kapcsolatának, a műalkotás jelentés-változásának, a mesterséges intelligencia művészetben történő alkalmazásának értelmezéséhez.

*

Markovics Márton

Humántudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program,
Debrecen

A szociális dominancia és kapcsolódó elméleteinek bemutatása

Kutatásunk során a szociális dominancia elméletének bemutatására, legfontosabb kutatási eredményeinek és elméleti kereteinek feltárására törekszünk. Ezen kívül célként fogalmazódik meg ennek az alapvetően szociálpszichológiai elméletnek a szociológia elméleti irodalmába történő beágyazása, a főbb szociológiai elméletalkotók gondolatainak felhasználásával. Emellett az irodalmak, elméletek feldolgozása során a szociálisan domináns orientációkra történő fogékonyságot a jóléti, valamint a politikai rendszer kontextusában is elhelyezzük. A főbb alrendszerek elkülönítését Habermas elmélete alapján végezzük el, ahol a rendszerre és az életvilágra levetítve kerül bemutatásra a vizsgálandó elmélet. Habermas alapján azt állítjuk, hogy a rendszer és a rendszer által preferált instrumentális cselekvés, valamint a rendszerintegráció elsődlegesen a politika szférájában lesz domináns. Ezzel szemben a társadalmi cselekvés inkább a jóléti állam, civil társadalom és jóléti rendszer fogalmihoz, így a kommunikatív cselekvéshez és társadalmi integrációhoz fog kapcsolódni. A kutatás egy doktori disszertáció elméleti kereteinek a megalapozását segíti elő, amelyben a finn jóléti állam, és politikai rendszer átalakulására helyeződik a hangsúly. A finn politikai rendszer területén az utóbbi években megjelenő populista tendenciák és a Finnek Pártjának hatalomra kerülése, a jóléti rendszerben pedig, a jóléti államot jelenleg csökkenteni próbáló intézkedések lesznek hangsúlyosak. Jelenleg folyamatban van egy az online diskurzusok elemzésén alapuló kutatás, amely során a Finnek Pártja képviselőinek online tartalmaira adott kommentek elemzésével igyekszünk feltárni a szociális dominanciára utaló szavakat, szókapcsolatokat. Ezen kívül a kommentelők jóléti, illetve politikai rendszerekkel szemben megnyilvánuló írásbeli kommunikációjának az elemzése is a kutatás feladata. Előzetesen azt feltételezzük, hogy a populista képviselők videó alatti kommentekben többségben lesznek a politikai rendszerben dominanciára utaló szavak, kifejezések, míg a jóléti rendszer vonatkozásában a szociális dominanciát magukban hordozó kifejezések kisebb gyakorisággal fordulnak majd elő. Ezen kívül a jóléti rendszer megítélése összességében pozitívabb lesz, mint a politikai rendszeré, aminek feltételezett oka a politika polarizáció Finnországban történő előretörése.

*

Marosán Bence

Budapesti Gazdasági Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék

A szocializmus problémája a Frankfurti Iskolán belül és Axel Honneth szocializmus-koncepciója

A Frankfurti Iskola egyes szerzői meglehetősen pesszimistán viszonyultak időnként a szocializmus, a kapitalizmus utáni társadalom koncepciójához eszméjéhez. Horkheimer és Adorno úgy vélték, hogy abból, hogy a dolgok a katasztrófa irányába tartanak, egyáltalán nem következik, hogy valamiféle isteni elrendelésnek vagy történelmi végzetnek köszönhetően az emberiség ezt a katasztrófát el is kerülné, és könnyen előfordulhat, hogy az egész kapitalista projekt az emberiség, a civilizáció végső összeomlásával ér véget. (*A felvilágosodás dialektikája*). Herbert Marcuse időnként szintén rezignált hangokat üt meg a probléma elemzésével kapcsolatban – *Az egydimenziós ember* végén kiábrándultan arról ír, hogy a munkásosztály túlnyomó többsége konzervatívvá lett, belekényelmesedett abba a pozícióba, amit a fogyasztói társadalom kínált neki, és tulajdonképpen már csak a marginalizált csoportoktól várhatunk lázadó tevékenységet, csak tőlük remélhetjük az elidegenedés végét. A Frankfurti Iskola társutasának számító Ernst Bloch e tekintetben az üde és optimista kivétel, aki ismereteim szerint soha nem adta fel a Marx szerinti szocializmus eljövételébe vetett hitet.

Ehhez képest ennek a gondolati vonalnak érdekes továbbvitelét találjuk Axel Honneth 2015-ös könyvében, *A szocializmus eszméje. Egy aktualizáció kísérlete* c. műben (*Die Idee des Sozialismus. Versuch einer Aktualisierung*). Előadásomban azt szeretném megmutatni, hogy hogyan próbálja meg újraértelmezni a Marxtól eredő szocializmus-koncepciót Honneth egyszerre józan, realista és optimista módon – úgy, hogy az emberek óvatos felvilágosítása, informálása, az óvatos társadalmi kísérletezés, valamint az emberi jogok folyamatos hangsúlyozása mellett Honneth igenis megvalósíthatónak tartja a szocializmust. (Pontosabban, a mű fő gondolata arra irányul, hogy miképpen lehet a szocializmust, mint eszmét, mint a társadalmi-etikai-politikai cselekvés vezérlő elvét, újra hatékonyra tenni). Az előadásban ennek a gondolatnak a részleteit szeretném megvizsgálni.

*

Pál Eszter

ELTE TÁTK, Társadalomelmélet Tanszék

Horkheimerék Amerikában

A náciizmus elől az Egyesült Államokba menekülő frankfurtiak, és kiváltképp vezetőjük, Max Horkheimer kapcsolata a korszak amerikai társadalomtudományának legfontosabb képviselőivel bonyolult képet mutat. Az amerikai gondolkodástól nagy mértékben idegen európai hagyományokba mélyen beágyazott kritikai elmélet transzatlanti jelenléte az európai és amerikai társadalomtudomány találkozásának és kölcsönhatásának egyik korai pontja. Az 1949-ig, Horkheimer hazatéréséig eltelt másfél évtized alatt a kölcsönös remények, félelmek, elvárások, megvalósult és megvalósulatlan kutatási tervek, barátságok és konfliktusok, anyagi bőség és kényszerű megszorítások, elméleti és kutatómódszertani affinitások és averziók bonyolult mátrixa határozta meg a frankfurtiak amerikai recepcióját. Az előadás először áttekinti az 1930-as évek eleji amerikai szociológia helyzetét, vagyis azt a kontextust, amelybe a frankfurtiak belecsöppentek, majd ismerteti Horkheimerék amerikai időszakának legfontosabb részleteit. A prezentáció végén megkísérlem mérlegre tenni az amerikai és európai társadalomtudományi hagyomány kapcsolódásának, a transzatlanti tudásáramlásnak ezen izgalmas epizódját, amelyet látványos sikerek és kudarcok egyaránt tarkítanak.

*

Pócsi Orsolya

Miskolci Egyetem, Tanárképző Intézet

Fantom-tekinthetőség a családban

Az előadásban pszichoterápiás tapasztalatok alapján azt a kérdést vetem föl, hogy mi történt a mai családokkal, melyekből kiveszett a frankfurti szociológiai iskola által oly alaposan feltárt tekintélyelvűség. A mereven meghatározott nemi szerepek révén a családba hatoló tekintélyelvűség a huszadik században a nemi szerepek megváltozásával elvesztette a frankfurtiak által a családi életében alapvetőnek tartott jelentőségét. A társadalmi változásokra rugalmatlanul reagáló családokban a tekintélyvesztés okozta feszültségeket a férfiak a nőkkel szemben elkövetett erőszakkal vezették és vezetik le. Az előadásban ezt a folyamatot egy eset részletes ismertetésével mutatom be.

*

Rácz Márk

szociológia BA, Milton Friedman Egyetem

Gondolatok az 1989 előtti marxizmus-leninizmus oktatásról, mint a totalitárius rendszerek társadalmi kiépülését lehetővé tévő eszközről

Előadásomban arra keresem a választ kutatási kérdésként, hogy az 1989 előtt, direkt formában zajló ideológiai oktatás mennyiben határozta meg az akkori értelmiség gondolkodását a társadalmi kérdésekről. Tézisem szerint a folyamatosan reformokra szoruló oktatás módszertana nem tette lehetővé azt, hogy a magyar társadalom azon része, amelynek kötelező volt tanulni politikai gazdaságtant, tudományos szocializmust, dialektikus és történelmi materializmust, maradéktalanul a magáévá tegye a tananyag arra vonatkozó részét, amely valódi politikai meggyőződést eredményezett volna.

Abból indulok ki, hogy Marx, Engels, Lenin és más szovjet teoretikusok művein kívül elsősorban a nyugat-európai baloldali gondolkodók munkáit emelte be néhány haladóbb szellemiségű marxizmus oktató, így a marxista filozófia tananyagát képezték az Adorno, Horkheimer, Benjamin, Marcuse és Habermas által megfogalmazott tételek is.

Köztudott, hogy a frankfurti iskola tagjai leginkább a marxista alapokon megfogalmazott kritikai elméletet magukénak valló és képviselő gondolkodók egy csoportját jelenti, akik élesen bírálták a monopolkapitalista társadalom működését, ugyanakkor elutasították a szovjet mintájú szocialista fejlődés útjának alternatíváját is. Leginkább a sztálini modell és hatalomfelfogás állt messze tőlük, így Karl Marxra alapozó különböző társadalomkritikai elemzéseket publikáltak. Létrehozták a marxizmusnak egy sajátos változatát. Hegel szemlélete állt közelebb hozzájuk, amely határozottan szembehelyezkedett a szovjet marxizmus valóságával, valamint a dialektikus materializmus elméletével.

Noha az elmélet néha elkülönül a gyakorlattól, a személyeken keresztül mégis létezhet valamiféle összekapcsolódás. Annak ellenére, hogy a frankfurti iskola első generációjának tagjai elméleti síkon távol álltak a létező szocializmustól, nyilvános tanaik, téziseik mégis előkészítették a kritikai gondolkodást egyes baloldali szellemi műhelyekben.

Az egypártrendszer és a szovjet katonai megszállás idején az ideológiai oktatók természetesen csupán bizonyos kereteken belül mozoghattak, lehetőségeiket ugyanis társadalmi adottságként messzemenően leszűkítette a szocialista típusú berendezkedés.

A korszakban működő pszichológiai feltétel többek között az öncenzúra jelensége, hiszen tudott volt, hogy nem jelenhetett meg akármi egy folyóiratban sem. Részben az emberek belső frusztráltsága vezethetett a nagy számú öngyilkossághoz és az alkoholizmus kialakulásához. Egyfajta negatív modernizáció tanúi lehetett a kor embere akkor, amikor megtapasztalhatta a relatív fejlődést és viszonylagos jólétet, azonban ennek már akkor megkérték az árát. Moráletikai szempontból fel lehet tenni a kérdés, hogy a hatalom birtokosai mit tehetnek meg állampolgáraival, és mi az, amit már nem.

*

Rényi Ágnes

ELTE TÁTK, Társadalomelmélet Tanszék

A tömegmédia kritikájától a közösségi platformok kritikájáig. Habermas nyilvánosságelméletének változásai (1962-2022)

Az előadás Habermas 2022-ben megjelent „A nyilvánosság új szerkezetváltozása és a deliberatív politika” című könyvének fontosabb téziseit és kordiagnózisát mutatja be, illetve veti össze az életmű korábbi nyilvánosságelméleti megállapításaival és kordiagnosztikai meglátásaival.

Habermas új könyvének fókuszában az az átalakulás áll, amelyet az internethasználat rohamos terjedése és a közösségi média térnyerése okozott. Noha az elmúlt két évtizedben a televízió és a rádió valamennyire még megőrizte pozícióját, a nyomtatott sajtó, különösen a szeriöz politikai napi- és hetilapok fogyasztása drámaian visszaesett. A közösségi hálózatok, amelyek kezdetben az aktív felhasználói részvétel emancipatív reményét hordozták, gigantikus kereskedelmi vállalkozásokká fejlődtek és piaci logika szerint működnek. Az állampolgárok, a tömegmédia korábbi passzív fogyasztói a közösségi médiában aktív tartalomgyártókká válnak, noha még nem tanulták meg, hogyan kell „szerzőként” megnyilvánulni. Eközben a diszkurzív véleményformálásban korábban fontos szerepet játszó, „szerkesztett” sajtó az ingyenes internetes hírekkel és a platformokkal rivalizálva, maga is hasonló versenytársaihoz, feladni kényszerül korábbi szakmai igényességét. A kapuőrmodell erodálódik, a média deprofesszionizálódik. A social media félig magán-, félig nyilvános terein a kommunikáció az önmegegyezésre korlátozódik, az önmagukba záruló buborékok között nincs lehetőség a vélemények ütköztetésére, a racionális vitára. A nyilvánosság fragmentálódik, elveszíti inkluzív jellegét, miközben az alulszabályozott felületeken nagy tér nyílik a manipulációnak, az álhíreknek és az indulatoknak. Habermas konstatálja, hogy ezeknek a folyamatoknak súlyos következményei vannak a deliberatív demokráciára nézve, és megkísérli kijelölni azokat a feltételeket, amelyeknek teljesülniük kell a nyilvánosság eredeti funkcióinak visszaállításához.

Habermas 2022-es gondolatmenetének normatív alapjai megegyeznek az 1962-es „A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása” című könyvben kifejtettekkel. A elmúlt hatvan évben persze a világ, és a nyilvánosság infrastruktúrája, működése sokat változott. A tömegmédia korában a felhasználók passzivitása, a mai közösségi médiában pedig az aktivitásuk veszélyezteti a deliberatív demokráciát, a közügyek racionális, diszkurzív megvitatását.

*

Sik Domonkos

ELTE TÁTK, Társadalomelmélet Tanszék

Társadalmi patológia – fogalmi dilemmák és revitalizálási kísérletek

Az előadás célja a társadalmi patológia fogalmának revíziója. Első lépésben bevett megközelítéseket tekintek át, kitérve a társadalmi patológiát megalapozó kétféle ontológiára. A társadalmi entitásokra értelmezett patológia – így például Habermas kolonizációs tézise – szerint, valamely önpusztító (és ennyiben paradox) strukturális folyamat tekinthető patológikusnak. Az egyéni szintű megközelítések – így például a társadalmi szenvedés elméletei – szerint, a torzult struktúrák belsővé tétele a társadalmi patológia alapja. Az előadásban emellett érvelek, hogy különböző okokból, de sem a társadalmi struktúrák, sem pedig a társadalmi szenvedések szintjén értelmezett társadalmi patológia fogalma nem képes ellátni a kritikai elméletek által neki szánt szerepet, amennyiben egyik sem tudja az emancipatórikus praxisokat adekvát módon megalapozni. Ezekkel szemben a társadalmi patológia egy olyan fogalma mellett érvelek, ami egyszerre képes kiküszöbölni a nehezen falszifikálható kollektivisták konceptualizálást, és igazodni a kortárs – biomedikális diszkurzív keretek között szocializálódott – cselekvők horizontjához.

*

Szabari Vera

ELTE TÁTK, Társadalomelmélet Tanszék

A frankfurti iskola gondolkodóinak értelmiségképe és ennek lehetséges jelenkori értelmezése

Előadásomban arra keresek választ, hogy a mai társadalmi viszonyok mellett hogyan értelmezhetők a Karl Mannheim által felrajzolt – ma már optimistának tűnő –, illetve a Frankfurti Iskola gondolkodói által vázolt – pesszimista – értelmiségkonceptiók, illetve a mai értelmiség számára milyen lehetséges szerepfelfogásokat tesznek lehetővé. Mannheim a 20. század első harmadának végén még úgy vélte, hogy a *társadalmilag szabadon lebegő értelmiség* többszörös társadalmi determináltsága, illetve a műveltség adta közös bázisa talapzatáról képes, a pártos és partikuláris nézőpontokon túli perspektívát felmutatni, addig a 21. század elején Axel Honneth, a frankfurti iskola többi tagjához hasonlóan már úgy vélte, hogy szinte lehetetlen rálelni az értelmiségi rétegben a kritika olyan társadalmi tartalékára, mely lehetővé tenné a nyilvánosan elfogadott problémaleírások alapvetéseinek megkérdőjelezését, ezáltal azok konstruált jellegének felmutatását. Kérdésem, hogy a tudomány területe, mely a 20. században az értelmiség habermasi értelemben vett nyilvános tereként volt értelmezhető, napjainkra, ahol a tudományos termelési mód egyre inkább a tömegtársadalmak és fogyasztói társadalmak mintázatát mutatja, mennyire biztosít teret az érvek ütköztetésének, a nyilvános okoskodásnak.

*

Szilágyi Gál Mihály

ELTE BTK, Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet

A közszolgálati étosz halála – Néhány kortárs reflexió a kulturipar problémára

Az apolitikusság implicit politikaiságára talán a Frankfurti iskola hívta fel elsőként a figyelmet. Ők ezt első sorban a szórakoztatóipar implicit politikai jellegében mutatják ki. Megfigyelésük miszerint nincs apolitikus szórakozás, két résztézisre bontható: 1. a szórakoztató ipar maga hordoz (vagy hordozhat) konkrét politikai üzenetet, 2. a szórakoztató ipar eleve apolitikusságra „nevel”, megvalósítva ezáltal a politikai nevelés sajátos módját: a politikanélküliség mint sajátos igény kialakítását. Az utóbbi értelmezési lehetőséget, a szórakoztató ipar politikai szerepét, annak szerkezetében, általános társadalmi szerepkörében ragadják meg. Ugyanis azáltal, hogy apolitikusságra „nevel”, a szórakoztató ipar átfogóbb értelemben válik a politikához való viszonyulás (és ezáltal a politika) részévé, mintha konkrét politikai üzenetet közvetítene: megteremt egy általános hozzáállást, amely különféle konkrét politikai tartalmakkal tölthető ki. Adorno és Horkheimer „a szórakozni, annyit jelent, mint egyetérteni” helyzetképével egy olyan – a piaci és a politikai hatalom által karöltve – irányított politikai befolyásról beszélnek, amelynek hatására a befogadó saját látszólagos önkéntességén keresztül válik egyszerre az elnyomás alanyává és tárgyává. A Frankfurti Iskola társadalmi diagnózisát később számos szerző gondolta tovább, e szűkebb kontextusban többek között Norbert Lechner, Meynhardt Creydt és Colin Hay. Az előadás a közös és a privát feszültségéről szól.

*

Veres Ábel
KRE-HTK

Karl Barth teológiája és a kritikai elmélet kapcsolata

Az interdiszciplináris kutatás a kritikai elmélet és a teológiai gondolkodás összefonódását tárgyalja a 20. század egyik legmeghatározóbb teológusa, Karl Barth teológiai munkásságán keresztül. Az előadás középpontjában a teológia és a társadalom közötti kapcsolat kidomborítása áll, melyben előtérbe kerül a keresztyén és posztkeresztyén társadalmak etikai útkeresése, valamint azok antropológiai alapjai a keresztyén humanitás és a társadalmi igazságosság átfedésében.

Az első rész azt kívánja bemutatni, miként alkalmazza Barth a kritikai realizmus eszközeit teológiai gondolkodásában, melyet áthat a radikális újítás szándéka, középpontban a kritikai és a szabad teológiával. Emellett kitérek arra is, hogy Feuerbachot és a marxista valláskritikát komolyan véve, hol állapítja meg Barth a keresztyénséget helyét a vallások között. Ezt követően azt vizsgálom, hogy Barth teológiája mennyiben köthető a frankfurti iskola kritikai elméletének alapelveihez, majd pedig részletesen bemutatom, hogy a kritikai elmélet fogalmainak és eszközeinek használata hogyan hozhat új perspektívákat és kihívásokat a teológiai gondolkodásba. Az elemzés során Barth gondolkodásának olyan aspektusai tárulnak fel, mint az emberi méltóság és a társadalmi igazságosság kérdése, valamint a hatalom és az ideológia kritikája. Az előadás lezárásaként bemutatásra kerül, hogy a kritikai elmélet alapelvei és Barth teológiája arra ösztönözheti a keresztyéneket a jelenben, hogy felszólaljanak a társadalmi igazságosság mellett, és kiálljanak a Krisztusban kijelentett emberi méltóságért.

Az előadás fő célja, hogy a kritikai elmélet és teológiai gondolkodás közötti párbeszéd mélyebb megértést és együttműködést teremtsen a keresztyén és a szekuláris gondolkodók között, hozzájárulva ezzel a társadalmi kihívások megoldásához és a kritikai szemlélet erősítéséhez a teológiában.

*

Weiss János
PTE BTK, Filozófia Tanszék

A Frankfurti Iskola története és történetírása

*